

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 4

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 4

V čast Salvatorju Žitku
In onore di Salvator Žitko
In honour of Salvator Žitko

KOPER 2022

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 30, leto 2022, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Polona Tratnik, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Lara Petra Skela, Marjan Horvat, Žiga Oman

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Lara Petra Skela (angl., slo.)

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Koprsko pristanišče (avtor: Salvator Žitko, 1962) / Porto di Capodistria (autore: Salvator Žitko, 1962) / Port of Koper (author: Salvator Žitko, 1962).

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2022.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdp.si>.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdp.si/it/>.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://https://zdp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Darja Mihelič: Korenine piranske družine Petrogna/Petronio (1257–1350) 757
Le radici della famiglia Petrogna/Petronio di Pirano (1257–1350)
The Roots of the Petrogna/Petronio Family of Piran (1257–1350)

Marijan Premovič: Banditry in Zeta in the Balšić Period (1360–1421) 799
Brigantaggio a Zeta nel periodo dei Balšić (1360–1421)
Razbojništvo v Zeti v času Balšićev (1360–1421)

Dušan Mlacović: Koper v poznem srednjem veku: opažanja o mestu in njegovih portah po pregledu knjig koprskih vicedominov s konca 14. stoletja 819
Capodistria nel tardo medioevo: osservazioni sulla città e le sue porte dopo una disamina dei quaderni dei vicedomini capodistriani della fine del XIV secolo
Late Medieval Koper: Observations about the Town and Its Portae from a Survey of the Books of the Koper Vicedomini from the End of the 14th Century

Darko Darovec: Knjiga koprskih kapetanov Slovanov (1587–1724) 855
Il libro di capitani degli Slavi di Capodistria (1587–1724)
The Book of the Koper Captains of the Slavs (1587–1724)

Lovorka Čoralič: Zadarski plemić Josip Antun Fanfognja – zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi u 18. stoljeću 909
Il nobile Giuseppe Antonio Fanfognia di Zara – comandante delle formazioni di fanteria oltremarina della serenissima nel settecento
Nobleman of Zadar Joseph Anthony Fanfognia – Commander of Venetian Overseas Infantry Units in the Eighteenth Century

Claudio Povoło: Violenza e inimicizie tra cinque e seicento. Due pratiche sociali nella loro dimensione antropologico-giuridica 933
Violence and Enmity between the 16th and 17th Centuries. Two Social Practices in their Legal Anthropological Dimensions
Nasilje in sovražnost v 16. in 17. stoletju. Družbeni praksi v pravno-antropološki dimenziji

Žiga Oman: Sosedje in sovražniki: reševanje sporov pred ljubljanskim mestnim svetom v zgodnjem novem veku (1521–1671) 973
Vicini e nemici: risoluzione dei conflitti davanti al consiglio comunale di Lubiana nella prima età moderna (1521–1671)
Neighbours and Enemies: Dispute Settlement before the Ljubljana Town Council in the Early Modern Period (1521–1671)

Tilen Glavina: »Lakomen volk in uničevalec Kristusove vere.«
 Vergerijane (1550): povod ali rezultat pregona
 Petra Pavla Vergerija? 1015
«L'avido lupo e distruggitore della fede di Christo». Le Vergeriane (1550): pretesto o conseguenza della persecuzione di Pier Paolo Vergerio?
“A Greedy Wolf and Destroyer of the Faith of Christ.” Le Vergeriane (1550): A Cause or a Result of the Persecution against Pier Paolo Vergerio?

Furio Bianco: Tra storia e stampe popolari in età moderna. *Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)* 1039
Between History and Popular Print in the Modern Age. Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)
Med zgodovino in ljudskim tiskom v novem veku. Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)

Borut Klabjan: Za boga, narod in domovino! Katero? Vprašanje verskih, narodnih in državnih pripadnosti ter vloga češke in moravske duhovščine v Istri pred in po prvi svetovni vojni 1057
Per dio, nazione e patria! Quale? La questione delle affiliazioni religiose, nazionali e statuali e il ruolo del clero boemo e moravo in Istria prima e dopo la prima guerra mondiale
For God, Nation and Motherland! Which One? The Question of Religious, National and State Affiliation, and the Role of Czech and Moravian Priests in Istra before and after World War I

Andrej Rahten: Josip Vilfan v prvem desetletju panevropskega gibanja 1075
 Josip Vilfan nella prima decade del movimento paneuropeo
Josip Vilfan in the First Decade of the Paneuropean Movement

- Martin Bele:** Prispevek k podrobnejši osvetlitvi družinskih vezi in mladostnih let dr. Antona Korošca – družina in mladost Bižikovega Toneta 1095
Contributo a una delucidazione più dettagliata dei legami famigliari e degli anni giovanili del dott. Anton Korošec – la famiglia e la gioventù di Tone Bižik
Contribution to a More Detailed Exposure of Family Relations and Younger Years of Dr. Anton Korošec – Bižik Tone
- Urška Lampe:** Tajna misija Josipa Smodlake v Rim: prvi poskus neposrednega sporazuma med Jugoslavijo in Italijo, oktober 1945–januar 1946 1115
La missione segreta di Josip Smodlaka a Roma: il primo tentativo di accordo diretto tra la Jugoslavia e l'Italia, ottobre 1945-gennaio 1946
The Secret Mission of Josip Smodlaka to Rome: The First Attempt at a Direct Agreement between Yugoslavia and Italy, October 1945–January 1946
- Ana Šela:** Delovanje slovenske službe državne varnosti v osemdesetih letih 20. stoletja 1137
Il funzionamento del sloveno servizio di sicurezza nazionale negli anni ottanta
Functioning of the Slovenian State Security Service in the 1980s
- Aleš Maver:** Narod na preklic? Oblikovanje beloruske identitete v primerjavi s slovensko 1159
Una nazione a revoca? La formazione dell'identità bielorusa a confronto con quella slovena
A Nation to Recall? Formation of Belarusian Identity Compared to the Slovenian Case
- Marjan Horvat:** Uporabe ljudskih pravljič v legitimizaciji političnih ideologij 20. stoletja: nenavadni primer slovenske verzije pravljičice Repa velikanka in jugoslovanski samoupravni socializem 1185
L'uso dei racconti popolari nella legittimazione delle ideologie politiche del novecento: l'esempio insolito della versione slovena del racconto La rapa gigante e il socialismo di autogestione jugoslavo
The Use of Folktales in the Legitimization of Political Ideologies of the 20th Century: The Unusual Case of the Slovenian Version of the Folktale The Gigantic Turnip and Yugoslav Self-governing Socialism
- Polona Tratnik:** The Pre–Enlightenment Formation of the Emerging Modern Scientific Episteme and Building Community from Mythical Discourse 1215
La formazione pre-illuministica dell'emergente episteme scientifica moderna e la costruzione della comunità partendo da un discorso mitico
Predrazsvetljensko oblikovanje modernega znanstvenega epistema in grajenje skupnosti iz mitskega diskurza

TAJNA MISIJA JOSIPA SMODLAKE V RIM: PRVI POSKUS NEPOSREDNEGA SPORAZUMA MED JUGOSLAVIJO IN ITALIJO, OKTOBER 1945–JANUAR 1946

Urška LAMPE

Univerza Ca' Foscari Benetke, Oddelek za humanistične študije, Dorsoduro 3484/D, 30123 Benetke, Italija
Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, Čentur 1f, 6273 Marezige, Slovenija
e-mail: urska.lampe@unive.it

IZVLEČEK

Prispevek obravnava delo Josipa Smodlake, hrvaškega pravnika in diplomata, ki je ob koncu druge svetovne vojne, po navodilih Josipa Broza – Tita in Edvarda Kardelja, odpotoval na tajno misijo v Rim. Namen misije je bil, da Smodlaka presodi ali bi lahko prišlo do neposrednega sporazuma med Jugoslavijo in Italijo glede vprašanja nove meje ter predvsem pripadnosti Trsta. Kot se je izkazalo, je bila njegova pot brez uspeha, saj do sporazuma ni prišlo. Nobena od vpletenih strani namreč ni bila pripravljena popuščati. Medtem ko Italija ni priznavala zločinov storjenih v času druge svetovne vojne ali se zanje vsaj pokesala, Jugoslavija ni bila pripravljena sprejemati pogojev s strani Italije, ki je vztrajala na tem, da se najprej razreši vprašanje deportacij iz Julijske krajine. S propadom misije Josipa Smodlake, ki je trajala od oktobra 1945 do januarja 1946, je torej propadel tudi prvi poskus neposrednega sporazuma med Jugoslavijo in Italijo.

Ključne besede: Josip Smodlaka, druga svetovna vojna, deportacije iz Julijske krajine, Jugoslavija, Italija, diplomacija

THE SECRET MISSION OF JOSIP SMODLAKA TO ROME: THE FIRST ATTEMPT AT A DIRECT AGREEMENT BETWEEN YUGOSLAVIA AND ITALY, OCTOBER 1945–JANUARY 1946

ABSTRACT

This contribution examines the work of Josip Smodlaka, a Croatian lawyer and diplomat who travelled to Rome at the end of the Second World War on a secret mission under the instructions of Josip Broz – Tito and Edvard Kardelj. The purpose of the mission was to assess whether there could be a direct agreement between Yugoslavia and Italy regarding the new border and, above all, the allegiance of Trieste. His mission, however, proved to be fruitless as no agreement was reached.

None of the parties involved was prepared to make any compromises. While Italy refused to recognise or at least repent for the crimes they had committed during the Second World War, Yugoslavia was unwilling to accept the terms laid out by Italy, which insisted on first resolving the issue of the deportations from the Julian March. The failure of Josip Smolaka's mission, which lasted from October 1945 to January 1946, was thus also the failure of the first attempt to reach a direct agreement between Yugoslavia and Italy.

Keywords: Josip Smolaka, Second World War, deportations from the Julian March, Yugoslavia, Italy, diplomacy

UVOD

Čeprav danes skoraj povsem spregledano in pozabljeno ime hrvaške in jugoslovanske (diplomatske) zgodovine, je dr. Josip Smolaka (1869–1956), kot se je vestno podpisoval, gotovo eden tistih, ki je krojil in ustvarjal tako prvo kot, čeprav že v visoki starosti, drugo Jugoslavijo.¹ S svojim aktivnim delovanjem na parketu hrvaške in nato jugoslovanske politike, kjer je svoj prvi veliki trenutek doživel z osnovanjem Hrvaške demokratske stranke in nato z izvolitvijo v Dunajski parlament leta 1910, je bil eden prvih, ki je opozarjal na »jugoslovansko« rešitev slovanskega vprašanja znotraj Avstro-Ogrske monarhije. V svojih govorih je aktivno kritiziral politiko habsburškega dvora na območju Dalmacije in nikdar ni skrival svojega prepričanja, da se prihodnost Slovanov skriva v skupni državi. Bil je eden izmed ustanoviteljev Jugoslovanskega kluba, in poleg Janeza Evangelista Kreka in Otokarja Rybářa, član njegovega političnega odbora. Njegovo ime posledično najdemo pod Majniško deklaracijo, ki jo je Anton Korošec prebral pred Dunajskim parlamentom maja 1917, čeprav v svojih zapisih izpostavi, da se ni strinjal z dikcijo »pod žezlom Habsburške monarhije«, a se je tedaj pokoril večini, da bi se dosegla potrebna enotnost.² Pri tem pa ne pozabi izpostaviti, da ta dikcija ni bila zlonamerna, temveč rezultat časa v katerem še ni kazalo na razpad Avstro-Ogrske monarhije. In vse to je bil šele začetek njegove diplomatske kariere (Smolaka, 1972a, 55).

Zato preseneča, da je bibliografija, ki vključuje njegovo ime, pravzaprav zelo skopa. Prvič so njegova zbrana dela (ur. Marko Kostrenčič) izšla leta 1972 (Smolaka, 1972a). Poleg urednikovega kratkega uvoda v spise, delo obsega tudi

1 Prispevek je nastal v okviru programa *Prakse reševanja sporov med običajnim in postavljenim pravom na območju današnje Slovenije in sosednjih dežel* (ARRS, P6-0435), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, in projekta IT-POW FAMILIES, ki je financiran s strani programa Evropske unije za raziskave in inovacije Horizon2020 v okviru Marie Skłodowska-Curie IF štipendije (grant agreement No 839474).

2 Glede Majniške deklaracije leta 1917 prim. Rahten (2016).

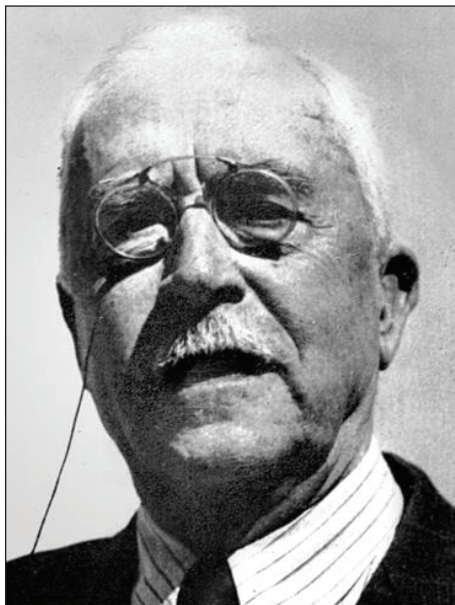
krajšo biografijo Josipa Smodlake, ki jo je pripravil njegov sin, Sloven J. Smodlaka (tudi sam sicer delegat v Rimu v obdobju po drugi svetovni vojni). Istega leta je izšel tudi njegov partizanski dnevnik, ki opisuje njegovo delo in aktivizem v času druge svetovne vojne, predvsem obdobje od kapitulacije Italije septembra 1943 pa do zadnjih tednov vojne aprila 1945 (Smodlaka, 1972b). Kot je ob izidu ugotavljal Dušan Nečak (1973, 145), gre za pomembno delo, saj nam njegovi spomini pojasnjujejo določene akcije in dogodke, ki so ostali samo v spominu udeležencev, a so pomembni predvsem za razumevanje odnosa jugoslovanskega vrha do razmejitve po koncu druge svetovne vojne. In to ne samo v odnosu do Italije, temveč tudi do Koroškega vprašanja. Ravno v tem delu se tudi kaže neprecenljiva vrednost spominov in dnevniških zapisov, ko obravnavamo probleme mednarodnih odnosov in diplomacije.³

Veliko bolj temeljita študija njegovega življenja in dela pa je izšla leta 1989 (Smodlaka, 1989). Ta, poleg zbranih del in spisov Josipa Smodlake, obsega tudi več kot dvesto strani dolgo biografijo in spremno besedo k spisom, katere avtorja sta tudi urednika njegovih del, Ivo Perić in Hodimir Sirotković. Kot se uvodoma zahvaljujeta, je biografski vpogled, spremno študijo in predvsem izbor spisov omogočila družina Josipa Smodlake, ki je urednikoma ponudila vpogled v njegov arhiv (Smodlaka, 1989, 176). Sicer lahko najdemo še nekaj drugih prispevkov splošno-biografske narave (prim. Kuzmić, 2011; Smodlaka, 2022) ter znanstveni prispevek glede njegovega obdobja županovanja v mestu Split leta 1918 (Kasalo, 2018). Tukaj pa se bibliografija glede njegovega življenja in dela praktično zaključuje.

Vsi opisi njegovih aktivnosti, njegova biografija in tudi zapisi, se navadno končajo s koncem druge svetovne vojne. Še veliko manj kot o njegovih zgodnjih letih aktivizma⁴ in, kasneje, obdobju prve Jugoslavije, ko je aktivno deloval in za seboj puščal številne zapise, je torej znanega o njegovem delu po koncu druge svetovne vojne. Navadno se, kar se tega obdobja tiče, njegovo ime v zgodovinopisnih raziskavah le bežno omenja (prim. Troha, 1999, 91; Selinić, 2012), pa še to le redko. V pričujočem prispevku se bomo zato posvetili njegovi zadnji diplomatski (tajni) misiji v Rim, kamor je bil poslan takoj po koncu druge svetovne vojne. V letih brskanja po arhivih sem namreč naletela na številne dokumente, vezane na to misijo, ki pa je bila do sedaj v zgodovinopisju skoraj povsem spregledana (bežno jo omenja le Nevenka Troha, 1999, 91). Namen prispevka je razumeti ozadja in namen njegove misije ter razloge, zakaj je bil zanj izbran prav on. Da bi to lažje razumeli, bo misija postavljena v širši kontekst njegovega življenja, dela in aktivizma, ki je bilo neprestano vezano na Dalmacijo, od koder je prihajal, in predvsem na jugoslovnsko-italijanska odprta vprašanja. Hkrati bo misija postavljena v širši kontekst tedanjih mednarodnih diplomatskih razmer in vprašanja neposrednega sporazuma med Jugoslavijo in Italijo, ki

3 Glede pomena spominov in spominskih del (nekdanjih) diplomatov za zgodovinopisje in družboslovje prim. Udovič (2020).

4 Glede njegovih prvih let in predvsem uredniškega dela v okviru časnika *Sloboda*, ki ga je v Splitu zasnoval in urednikoval prav Smodlaka, piše tudi Žitko (2016, predvsem 94–96).

*Slika 1: Josip Smolaka (1869–1956)
(Wikimedia Commons).*

se je jeseni leta 1945 še vedno kazal kot odprta možnost. Te razmere so, brez dvoma, botrovale tudi k razpletu misije Josipa Smolake.

JOSIP SMODLAKA: OD PRVE SVETOVNE VOJNE DO MISIJE V RIM

Josip Smolaka je ob koncu prve svetovne vojne gotovo bil eden najbolj prepoznanih imen nastajajoče jugoslovanske politike in diplomacije. Po svojem prepričanju je bil velik agitator in zagovornik ideje skupne jugoslovanske države, kar je bilo tekom prve svetovne vojne povsem jasno. Že pred vojno je namreč v svojih govorih neprestano kritiziral avstrijske nadoblasti zaradi mačehovskega odnosa do slovanskih narodov znotraj monarhije, predvsem seveda do Hrvatov in njegove rodne Dalmacije.⁵ Kljub njegovi veliki želji po osnovanju skupne jugoslovanske države pa mu končna odločitev ni bila najbolj po godu. Ker je bolehal za špansko gripo ni sodeloval pri snovanju nagovora Narodnega sveta za bodočega regenta. Ob prebiranju osnutka nagovora se je ob izbiri imena, *Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev* (Kraljevina SHS), precej nakremžil. To je razvidno tudi iz njegovih zapisov: »Jaz sem bil ogorčen zaradi tega

⁵ To je moč razbrati tudi iz številnih govorov, ki jih je imel kot poslanec v Avstrijskem parlamentu, glej predvsem Smolaka (1989, 305–340).

[izbire imena] in mu rekel [Svetožarju Pribičeviću], da je to napako vsekakor potrebno popraviti, če imamo še čas. [...] Moja velika želja je bila, da država izbere ime Jugoslavija.« (Smodlaka, 1972a, 69). Ker še ni bil povsem pri močeh se nato tudi ni udeležil parade ob razglasitvi Kraljevine SHS in tudi ime nove države se ni spremenilo. Je pa bil nad novo, svetlo prihodnostjo, ki si jo je obetal, več kot navdušen. »Pomembno je bilo, da je bil 1. decembra 1918 srečno zaključen zgodovinski akt Združitve, ta brez dvoma veliki dogodek v zgodovini Srbov in Hrvatov«⁶ (Smodlaka, 1972a, 69).

Kot je zgodovinopisje do sedaj že pokazalo, so Kraljevino SHS že od vsega začetka pretresala številna nesoglasja, nacionalna nasprotja in vprašanja o ureditvi nove države (npr. Pirjevec, 1995; Perovšek & Gabrič, 2013; Rahten, 2018; 2021a; 2021b; Rahten, Šumrada & Petrič, 2011). Smodlaka je zavrnil povabilo v novo vlado in se od vsega začetka boril proti centralistični ureditvi države, kar se je tudi odražalo v njegovem predlogu za novo ustavo (Smodlaka, 1920). Ta je bil v nasprotju s centralistično Vidovdansko ustavo, ki je bila nato sprejeta, sicer z majhno večino. Osrednje vprašanje se je seveda vrtelo okoli ureditve in pravic posameznih »plemen« »troimenega naroda«. Smodlaka je, kot večina tedanjih hrvaških politikov, zagovarjal veliko bolj federativno ureditev Jugoslavije in več pravic za Hrvate. Zato je v prvih letih ostro kritiziral situacijo, v katero je državo pahnila vidovdanska ureditev. Posledično je postal tako moteč, da ga je jugoslovansko vodstvo imenovalo za veleposlanika v Vatikanu⁷ in ga tako umaknilo iz jugoslovanskega javnega življenja. Vendar se tudi tam ni umiril, zato je v 20-ih letih neprestano menjaval mesta svojega poslanstva – iz Vatikana v Berlin, nato v Madrid. Po razglasu šestojanuarske diktature leta 1929 se je vrnil v Split in se do druge svetovne vojne v glavnem posvečal publicistiki, pri čemer so bili njegovi prispevki pogosto podvrženi kraljevi cenzuri (Smodlaka, 1972, 17–18).

Ob začetku druge svetovne vojne je ostro nasprotoval jugoslovanskemu pristopu k Trojnemu paktu in se brez pomisleka pridružil narodno-osvobodilnemu boju. Na drugem zasedanju AVNOJ-a je bil imenovan za komisarja za zunanje zadeve Narodnega komiteja osvoboditve Jugoslavije in imel od januarja 1943 rezidenco v Cozzani v bližini Barija. Užival je polno zaupanje Josipa Broza – Tita in vodil aktivno zunanjo politiko, predvsem pa vzpostavil močno in trdno držo Jugoslavije v odnosu do sosednje Italije (Smodlaka, 1972, 19). Iz tega obdobja je prav gotovo najbolj poznano njegovo delo »O razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo«, ki je bilo prvič objavljeno junija 1944. V njem Smodlaka povzema problematiko jugoslovansko-italijanske meje in se zavzema za pravično rešitev tega vprašanja, če se želi med državama zagotoviti trajni mir (Smodlaka, 1944).

Po sporazumu Tito-Šubašić, junija 1944, je prevzel vodstvo delegacije v Svetovalnem svetu za Italijo (*Savjetodavno vijeće za Italiju*), ki je bilo prvo mednarodno priznано

6 Smodlaka se v svojih zapisih neprestano sklicuje na Hrvate in Srbe, Slovence, v tem kontekstu, le izjemoma omenja.

7 Kot veleposlanik v Vatikanu je, sicer v opombi, Smodlaka omenjen tudi v Radić (2014, 692). Poleg tega ga, glede pogajanj o sklenitvi konkordata med Svetim sedežem in Kraljevino SHS, omenja tudi Mithans (2011, 429–430).

diplomatsko predstavništvo nove Jugoslavije. Kot komisar za zunanje zadeve je bil eden najožjih Titovih sodelavcev in se redno udeleževal sestankov najpomembnejših jugoslovanskih in tujih političnih predstavnikov. Od marca 1945 je bil, kot minister brez listnice, član prve jugoslovanske vlade (Smodlaka, 1972, 20). Zaradi njegove zavezanosti federativni Jugoslaviji in neprecenljivih diplomatskih izkušenj je torej užival zaupanje jugoslovanskega vodstva.⁸

JOSIP SMODLAKA: TAJNA MISIJA V RIM (OKTOBER 1945–JANUAR 1946)

Kako zelo je bil Josip Smodlaka cenjen v samem vrhu nove jugoslovanske vlade, nam nakazuje prav odločitev, da ga odpošljejo na (tajno) misijo v Rim. Ob koncu druge svetovne vojne je bilo namreč vprašanje Trsta in nove meje med Italijo in Jugoslavijo eno najbolj kočljivih vprašanj tako italijanske kot jugoslovanske zunanje politike in diplomacije. Zgodovinopisne raziskave so do sedaj tudi že temeljito preučile te kompleksne odnose med obema državama v prvih letih po vojni, predvsem glede razmejitve in usode Trsta (prim. Duroselle, 1966; De Castro, 1981; Valdevit, 1986; Troha, 1999; Pirjevec, Bajc & Klabjan, 2005; Pirjevec, 2007; Dimitrijević & Bogetić, 2009; Tenca Montini, 2018; 2020). Zato so paradiploomske akcije, kot je prav gotovo bila tista Josipa Smodlake, še toliko bolj zanimive, saj poglobljajo vedenje o dogodkih in kako so bila dogajanja spremljana in ustvarjana s strani njenih akterjev. Kar dela naš primer še bolj zanimiv je to, da te misije tudi sam Smodlaka v svojih zapisih ni nikdar izpostavil (svojih spominov pa, žal, ni nikdar dokončal). Zadnji njegov zapis, zbran v Zapisih Dra Josipa Smodlake, izhaja iz oktobra 1944 (Smodlaka, 1972a, 141), medtem ko se njegova zbrana dela zaključijo z januarjem 1945 (Smodlaka, 1989, 529). Kot je v biografiji svojega očeta zapisal Sloven J. Smodlaka, je bil od spomladi 1944 Josip Smodlaka komisar za zunanje zadeve in igral pomembno vlogo pri iskanju mednarodnega priznanja novonastale jugoslovanske države. Kot že omenjeno, je bil marca 1945 imenovan za ministra brez listnice in bil član prve jugoslovanske vlade, sredi leta 1946 pa je (ponovno) v Rim prišel kot delegat v Svetovalnem svetu za Italijo (Smodlaka S., 1972, 20; Selinić, 2014). Na 200 straneh dolgi biografiji in spremni besedi, ki jo je Hodimir Sirotkovič pripravil kot uvod k njegovim zbranim spisom (Smodlaka, 1989), se obdobje, ki ga je preživel v Rimu, zaključuje z 28. aprilom 1945 (ko se tudi zaključuje njegov partizanski dnevnik) in nato ponovno nadaljuje s prvo polovico leta 1946, ko naj bi se Smodlaka vrnil v Rim. Njegova biografija torej na nobenem mestu ne izpostavlja mesecev med septembrom 1945 in januarjem 1946, torej obdobja, ki ga je preživel v Rimu kot tajni Titov odposlanec.

8 Pri tem velja izpostaviti, kot so zgodovinopisne raziskave do sedaj tudi že ugotavljale, da je jugoslovansko vodstvo ob koncu druge svetovne vojne primanjkovalo kadrov, ki bi obvladovali diplomatske veščine in tuje jezike (prim. Rahten, 2014). Nekatere raziskave sicer poudarjajo, da ta »stara« diplomacija na prehodu iz monarhične ureditve v republiko ni uživala zaupanja jugoslovanskega vodstva (prim. Petković, 1995, 18–37; Petrović, 2014, 579), a, vsaj kar se Smodlake tiče, tega ne moremo z gotovostjo trditi, saj nam viri kažejo nasprotno – torej, da je Smodlaka užival zaupanje jugoslovanskega vodstva.

Namero o tem, da bi Smodlako poslali na misijo v Rim, je Edvard Kardelj nakazal že konec maja 1945.⁹ Čeprav Smodlaki Kardeljeva depeša ni bila najbolj razumljiva, je iz nje razbral, da ga nameravajo ponovno poslati v Rim kot odposlanca v Svetovalnem svetu za Italijo. V odgovoru, ki ga je naslovil na Tita, je izrazil svoje začudenje, saj naj bi se delegacija iz Rima ravno odpravljala nazaj v Jugoslavijo. Pri tem je dodal, da je sicer pripravljen na novo diplomatsko akcijo v Rim, v kolikor bi Tito to smatral za potrebno in bi razmere kazale na to, da bi taka akcija lahko bila celo uspešna. Pri tem pa je iskreno poudaril, da je sam bil priča neučinkovitosti Svetovalnega sveta za Italijo in da mu »sedenje v nemočnem svetovalnem odboru« ni po godu. Tudi zavoljo svojega slabega zdravja ni bil pripravljen na pot v Rim zaradi »postranskega posla«, saj, kot se je izrazil, to lahko opravi »vsak jole, ki je sposoben diplomatski uradnik«.¹⁰

Zatem je korespondenca glede misije za nekaj mesecev potihnila, kar je bržkone posledica tudi sprememb na terenu in tega, da je bila Jugoslavija po Beograjskem in Devinskem sporazumu prisiljena v umik iz Trsta v Cono B Julijske krajine (prim. Tenca Montini, 2020, 36–48). Korespondenca se je nato nadaljevala v drugi polovici septembra 1945, ko se je napetost vsaj malenkost umirila. Prav tako so, kot je razumeti iz besed Josipa Smodlake, mednarodne diplomatske razmere kazale na to, da je prišel pravi trenutek za misijo. Dne 24. septembra je namreč Smodlaka na Tita naslovil daljšo depešo z naslednjimi uvodnimi besedami:

*Glede na novice iz Londona čutim dolžnost, da odpotujem v Rim, če se vam zdi primerno, da tam opravim zaupne, zasebne, nezavezujoče pogovore o možnosti neposrednega sporazuma med nami in Italijo, s katerim bi se izognili izkoriščanju našega spora s strani tretjih, predvsem pa preprečili vtikanje Angležev in Američanov v Trst.*¹¹

S tem je razkrita tudi sama nujnost neposrednega sporazuma, saj bi se z njim obe vpleteni strani izognili temu, da bi imeli od dogovora kakršnokoli korist drugi – torej predvsem Velika Britanija in Združene države Amerike (ZDA). Vsebina korespondence nakazuje tudi na to, da se je Smodlaka v Beogradu s Titom in Kardeljem že pred tem dogovarjal o svojem odhodu ter o vsebinah svojih pogovorov. V depeši namreč nadaljuje, da bi moral tak sporazum temeljiti na dveh osnovnih izhodiščih, ki sta bili že predhodno dogovorjeni v Beogradu; (1) priključitev slovenskega Primorja in Istre Jugoslaviji, kot tudi suverenost Jugoslavije nad Trstom, ter (2) zagotovitev najširših pravic Italijanom na spornem ozemlju, predvsem kar se tiče rabe jezika v šolstvu in upravi, ter lokalne avtonomije, predvsem kar se tiče Trsta. Tekom pogovorov bi Smodlaka Tita »tajno obveščal« o dogajanju in tako neprestano dobival Titova navodila.¹²

Diplomatska spretnost Josipa Smodlake in njegovo poznavanje mednarodnih in bilateralnih okoliščin sta bili zelo očitni, saj bi taka misija prav gotovo težko ostala

9 AJ 836, I-3-b/320, Edvard Kardelj za Josip Smodlaka, broj (br.) 73, 30. 5. 1945.

10 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 75/45, 31. 5. 1945.

11 AJ 836, I-3-d/29, Smodlaka za Tito, pov. br. 108/45, 24. 9. 1945.

12 AJ 836, I-3-d/29, Smodlaka za Tito, pov. br. 108/45, 24. 9. 1945.

spregledana. Zato je do potankosti načrtoval potek misije, predvsem pa se je že ob svojem odhodu zavedal, da možnosti za uspeh ni veliko. Da bi svoj odhod upravičil pred javnostjo je predlagal, da bi se »za javnost« odpravil v Rim pod pretvezo povratka v delegacijo, tam pa bi nastopil kot »stari, njim poznani zagovornik ideje jugoslovansko-italijanskega sporazuma, ki – kar je tudi resnica – na lastno pobudo skuša v zadnjem trenutku pomagati doseči ta dogovor«. Pri tem je izpostavil, da nima velikih pričakovanj, a da vendarle še ni izgubil upanja, da bi ta misija lahko bila uspešna. Kako izvrsten diplomat je Smodlaka bil, nakaže ravno z utemeljitvijo, da bi v primeru, da misija spodleti, to bil »moj osebni neuspeh, ki mu vi [Tito] in naša vlada ne bi bili izpostavljeni«. ¹³

Do tako dobro načrtovane misije seveda niti Tito ni mogel ostati ravnodušen, čeprav so bržkone večino misije že načrtovali na skupnem sestanku v Beogradu. Tri dni kasneje je predlog sprejel z besedami, da se »popolnoma strinja« z vsebino pisma in izrazil zadovoljstvo, da se Smodlaka, kljub svojemu zdravju, odpravlja v Italijo. Na tem mestu velja posebej izpostaviti, da je Smodlaka jeseni leta 1945 štel že 76 let, kar daje dodatno težo nesporni želji Tita in Kardelja, da v Rim pošljeta prav njega. Ob tem je Tito Smodlaki tudi poročal o zadnjih pogovorih v Londonu, na katerih so Američani in Britanci predlagali internacionalizacijo Trsta, s čimer se jugoslovanska vlada »ne bo nikdar strinjala«, niti »ne bo podpisala takega sporazuma«. Izrazil je namreč prepričanje, da od tega ne bi imeli koristi ne Jugoslavija ne Italija, temveč »nekdo tretji«. Pri tem pa bi Trst ostal »sporno vprašanje in stalna ovira za dobre odnose z Italijo«. Če nič drugega, je Tito presodil, bo Smodlaka v Italiji lahko ugotovil, kakšno je stališče italijanskih krogov do tega vprašanja. S pismom je Smodlako pooblastil za »informativne razgovore« v Rimu, ki bi lahko postali tudi uradni, če bo kazalo, da je možno doseči dogovor. ¹⁴

Tako se je, kljub svoji starosti in zdravstvenim težavam, konec septembra 1945 Josip Smodlaka odpravil v Rim, saj, kot je utemeljil, »ne bi imel miru, če bi zdaj ostal prekrizanih rok«. ¹⁵ Proti Rimu je Smodlaka krenil 3. oktobra, dan pred tem pa je Titu poročal, da se je odločil za nekoliko daljšo pot. Odločitev za pot po liniji Reka–Ancona in nato proti Rimu je sprejel zato, da bi spotoma dobil natančnejše informacije glede situacije na spornih ozemljih. Pri tem je Tita tudi prosil, naj mu pošlje natančnejše poročilo glede pogovorov v Londonu. ¹⁶

Dva tedna kasneje, 17. oktobra 1945, je Smodlaka Titu posredoval prvo podrobno depešo s svoje misije. V njej povzema nekatera svoja prepričanja glede usode Trsta in možnih rešitev tržaškega vprašanja. Sklepamo lahko, da so te ugotovitve posledica informativnih pogovorov, ki jih je Smodlaka opravil na svoji poti v Rim ter se s tem seznanil s situacijo »na terenu«. Iz depeše izhaja, da, po njegovem mnenju, Italija ne bo nikdar pristala na to, da Trst postane »sedma federalna enota« Jugoslavije. Neposreden

13 AJ 836, I-3-d/29, Smodlaka za Tito, pov. br. 108/45, 24. 9. 1945.

14 AJ 836, I-3-d/29, Tito za Smodlaka, 27. 9. 1945.

15 AJ 836, I-3-d/29, Smodlaka za Tito, pov. br. 108/45, 24. 9. 1945.

16 AJ 836, I-3-d/29, Smodlaka za Tito, pov. br. 111/45, 2. 10. 1945.

sporazum, kot meni, bi bil možen samo s priznanjem višje stopnje samostojnosti Trsta. To bi, kljub vsemu, bilo koristneje kot internacionalizacija mesta. Pri tem je podal nekaj predlogov o usodi Trsta, ki bi za Jugoslavijo, kot je menil, bili sprejemljivi:

- Trst bi postal svobodno mesto pod poveljstvom in v carinski vezi z Jugoslavijo (podobno položaju Hamburga v odnosu do Drugega rajha);
- položaj Trsta bi bil podoben tistemu, kot ga imajo britanski dominioni (svobodno mesto z guvernerjem, ki ga imenuje Jugoslavija);
- neodvisnost Trsta, kot sicer najmanj sprejemljiva rešitev, a še vedno boljša kot internacionalizacija.¹⁷

To je tudi vrstni red, po katerem je Smodlaka menil, da bi pričel pogovore s svojimi italijanskimi sogovorniki. Tita je prosil, da mu potrdi, če se z načrtom strinja, da lahko nato stopi v prve stike s posamezniki.¹⁸

Da je Tito vendarle še vedno upal na uspeh misije, je razvidno iz odgovora, ki ga je Smodlaki posredoval 23. oktobra. V njem je poudaril, da se »za zdaj strinjamo, da predložite prvo rešitev, tj.: da Trst postane svobodno mesto pod suverenostjo naše države in v carinski vezi z Jugoslavijo«. Pri tem je še dodal, da »mi še nismo izgubili upanja, da bomo dobili Trst«. ¹⁹ Čeprav mednarodna situacija ni bila najbolj naklonjena, je jugoslovansko vodstvo konec oktobra 1945 še vedno ohranjalo upanje za ugodno rešitev tržaškega vprašanja.

Po navodilih, ki jih je Smodlaka prejel od Tita, so se pričeli tudi prvi pogovori. Po tem, ko je v začetku novembra poročal, da je prvi sekretar italijanske komunistične partije, Palmiro Togliatti,²⁰ odsoten in se z njim še ni srečal,²¹ mu je to vendarle uspelo teden dni kasneje. S Togliattijem se je srečal 9. novembra 1945. Že takoj na začetku svojega pisanja Smodlaka poroča, da se tudi Togliatti zavzema za direkten sporazum med Italijo in Jugoslavijo in da je hkrati prepričan, »kot tudi mi«, da se mora pri tem najbolj upoštevati interese in želje prebivalcev Julijske krajine. Prav tako naj bi Togliatti »z vidnim zadovoljstvom« prisluhnil predlogu, da bi Trst in pristanišče postala neodvisno mesto pod jugoslovansko suverenostjo in v carinski zvezi z Jugoslavijo. Pri tem naj bi Togliatti tudi izrazil prepričanje, da se bo vse ostalo uredilo brez težav, če se reši vprašanje Trsta. V nadaljevanju pogovora pa je Togliatti poudaril, da bi bilo potrebno pred tem »ustvariti ugodno vzdušje«. V nekem smislu je okaral jugoslovansko vodstvo, ker da v to smer »do zdaj [s strani Jugoslavije] ne bi bil napravljen noben korak, kvečjemu ravno obratno«. Izrazil je prepričanje, da »javno mnenje ni bilo postopno pripravljeno na postavljanje vprašanja suverenosti, to je priključitev Trsta, kar je v Italiji povzročilo močan nacionalistični odziv«. Na koncu je še dodal, da se je ta kampanja še potencirala

17 Taki načrti glede pripadnosti in usode Trsta sicer niso bili nobena novost, ideje o prihodnosti mesta izvirajo že vsaj iz obdobja po koncu prve svetovne vojne (prim. Godeša, 2000).

18 AJ 836, I-3-d/29, Smodlaka za Tito, pov. br. 112, 17. 10. 1945.

19 AJ 836, I-3-d/29, Tito za Smodlako, pov. br. 206, 23. 10. 1945.

20 Smodlaka Togliattija vse do januarja 1946 v svoji korespondenci naslavlja z njegovim psevdonimom – Ercoli.

21 AJ 836, I-3-d/29, Smodlaka za Tito, 2. 11. 1945.

s »pregoni Italijanov in njihovo odstranitvijo iz Julijske krajine«. ²² Pri tem je Togliatti bržkone imel v mislih deportacije iz Julijske krajine, ki so v italijanski javnosti in tudi na diplomatski ravni tedaj že močno odmevale. ²³

Po pojasnilu, da italijansko javno mnenje torej ni pripravljeno na jugoslovanski predlog, je Togliatti menil, da mora jugoslovansko vodstvo storiti kak popustljiv korak v zvezi s »pregnanimi in odvedenimi Italijani«, da bi tako napetost malo popustila. Odpiranje vprašanja »deportiranih« je pri Smodlaku izzvalo močno reakcijo. Ubrnil je namreč jugoslovansko stališče, da je Jugoslavija med vojno trpela mnogo večje žrtve zaradi Italije, kot naj bi jih Italija po vojni zaradi Jugoslavije. Zato Smodlaka piše:

Odgovoril sem mu, da če so bile v našem postopanju kakšne krivice, je Italija našim ljudem v vojni prizadela neprimerno večje krivice in jih niti ni obžalovala. Tudi Ercoli sam je uvidel, da se trenutna italijanska vlada ni lepo obnašala do nas, in me prosil, da bi morali premisliti, kaj lahko stori italijanska vlada, naj razmislim o tem in naj mu povem svoje mnenje, ko se spet srečava, ker želi ostati v stiku z mano. ²⁴

S tem je podprl jugoslovansko držo v odnosu do Italije in dal Togliattiju vedeti, da jugoslovanska stran pri tem problemu ne namerava popuščati, dokler dobre volje ne bo pokazala tudi italijanska vlada. V nadaljevanju je tudi izrazil prepričanje, da sporazum v osnovi ni daleč, vsaj kar se tiče Togliattija. Ta naj bi mu tudi obljubil, da bo poizvedel med svojimi kolegi v vladi, kakšno je njihovo stališče. Pri tem je Smodlaka dodal, da je tudi sam mnenja, da trenutna situacija in »duševno stanje italijanskega naroda« ne gresta v prid sporazumni rešitvi spora z Italijo.

V tem ozračju se nobena italijanska vlada ne more pogajati z Jugoslavijo, saj podporniki vseh italijanskih strank v našem čiščenju fašistov iz Julijske krajine vidijo samo preganjanje Italijanov. Menim, da najmanj kar bi morala italijanska vlada storiti, je korak v smeri obžalovanja in obsodbe vsega nasilja in krivic, ki so bile našim narodom prizadejane med vojno, izraziti željo po spravi in hkrati obžalovati medijsko kampanjo in delovati pomirjujoče na Italijane iz Julijske krajine, da bi se ustvarilo ugodno razpoloženje za sporazum. Potem bi lahko mi, v znak prijateljstva, likvidirali vprašanje ujetih in ranjenih Italijanov, tako da tudi mi skušamo preprečiti nove konflikte. ²⁵

Nazadnje je Smodlaka še prosil za nova navodila ter izrazil mnenje, da, glede na napisano, zaenkrat nadaljnji pogovori niso potrebni.

22 ARS, SI AS 1277, tehnična enota (t. e.) 28, dosje XVIII/1945, depeše SSIP, 28/3608, 43, Smodlaka za Tito, pov. br. 122, 12. 11. 1945.

23 Glede problema deportacij iz Julijske krajine glej predvsem Lampe, 2016, pa tudi Bajc, 2012.

24 ARS, SI AS 1277, t. e. 28, dosje XVIII/1945, depeše SSIP, 28/3608, 43, Smodlaka za Tito, pov. br. 122, 12. 11. 1945.

25 ARS, SI AS 1277, t. e. 28, dosje XVIII/1945, depeše SSIP, 28/3608, 43, Smodlaka za Tito, pov. br. 122, 12. 11. 1945.

Kar gre posebej razbrati iz depeše je to, da je bil tedaj temeljni problem za neposredni sporazum med državama na eni strani italijansko nepriznavanje zločinov storjenih v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno, po drugi pa problem jugoslovanskih poveljnih »deportacij« iz Julijske krajine. Dosedanje raziskave (predvsem Lampe, 2016) so tudi že pokazale, da je bilo vprašanje »deportacij« iz Julijske krajine v Jugoslavijo eno prvih na seznamu, ki jih je bilo (po mnenju italijanske vlade) potrebno rešiti, če bi želeli, da se pričnejo dvostranski pogovori. Česar pa se Smodlaka v tistem trenutku ni zavedal, je to, da se jugoslovansko vodstvo glede vprašanja »deportacij« (pa če so bile navedbe in številke resnične ali ne), ni bilo pripravljeno pogajati.

Dne 17. novembra je Smodlaka na Tita naslovil novo depešo, v kateri je poročal o novinarski konferenci, ki je potekala 10. novembra 1945 v Vidmu, tekom katere se je takratni predsednik italijanske vlade Ferruccio Parri obregnil tudi ob vprašanje »deportiranih«. V njem je, kot povzema Smodlaka, med drugim Parri poudaril, da je za »sporazum in neposredna pogajanja z italijansko vlado potrebno prenehati s preganjanjem ne fašistov, temveč Italijanov v Julijski krajini in pričeti s postopki proti njim«.²⁶ Smodlaka je izrazil svoje mnenje, da je potrebno počakati naslednji korak italijanske vlade v smislu tega, o čemer se je pogovarjal s Togliattijem (torej opravičila in priznanja krivic s strani Italije iz časa vojne, op. avtorice), šele nato bi se odločala Jugoslavija (glede problema pregonov in »deportacij«, op. avtorice). Hkrati bi Italija morala ponuditi pomoč za kaznovanje zločincev, pomoč pri obnovi Jugoslavije in obsoditi vsa dejanja italijanske vlade. Izrazil je tudi svoje mnenje glede deportiranih, in sicer da so fašisti zaprti, nedolžni pa so izpuščeni ali bodo v kratkem. Svoje pisanje je zaključil takole:

*Ne moremo dopustiti, da mislijo, da je ta postopek z njimi nek politični maneuver ali maščevanje za storjene krivice. Priporočam, da se nedolžni nemudoma vrnejo, da se umiri situacija.*²⁷

Poziv glede izpustitve teh ujetnikov je ponovil tudi v naslednji depeši, 19. novembra 1945. V njej je uvodoma pohvalil Titov maneuver, s katerim je pozval tri italijanske oficirje iz divizije Garibaldi, da obiščejo svoje ranjene rojake v jugoslovanskih bolnišnicah. Menil je, da je to najboljši način, da se utišajo lažne novice, ki se širijo po Italiji. Nadaljeval je s poročilom o tem, kako je italijanski tisk povzel njegove izjave z dne 17. novembra ter opozoril na nesporazum med Parrijevimi izjavami in tistimi, ki jih je podal Tito. Tito naj bi namreč govoril o situaciji, ki je vladala v času pogovorov z maršalom Alexandrom (pogovori glede podpisa Beograjskega sporazuma, 9. junij 1945, op. avtorice), ko v Jugoslaviji deportiranih res še ni bilo (sic!), temveč samo vojni ujetniki. Parri pa ni govoril o vojnih ujetnikih, temveč o tistih Italijanih – neborcih, ki so bili po

26 ARS, SI AS 1277, t. e. 28, dosje XVIII/1945, depeše SSIP, 28/3610, 45, Smodlaka za Tito, pov. br. 124, 15. 11. 1945.

27 ARS, SI AS 1277, t. e. 28, dosje XVIII/1945, depeše SSIP, 28/3610, 45, Smodlaka za Tito, pov. br. 124, 15. 11. 1945.

zaključku vojaških operacij aretirani s strani jugoslovanske policije in odpeljani v Jugoslavijo.²⁸ Pri tem moramo nujno izpostaviti, da so dosedanje raziskave (Lampe, 2016) že pokazale, da so bili aretiranci (oziroma večinski del) v Jugoslavijo prepeljani že v drugi polovici maja 1945 (ko je tudi pričelo delovati največje taborišče za deportirance iz Julijske krajine v Jugoslaviji, to je taborišče Borovnica). Smodlaka se je torej motil v svojem prepričanju, da v času sprejemanja in podpisovanja Beograjskega sporazuma v Jugoslaviji deportirancev ni bilo.²⁹ Nadaljeval je z opisom svoje poti preko Istre in prošelj, ki jih je prejel iz teh krajev, predvsem Pulja, glede izpustitve interniranih. Čeprav so bili, kot je menil, nekateri izmed njih izpuščeni, so se ostali še vedno nahajali po zaporih. Dodal je še da, »[j]az ne morem niti približno vedeti, koliko jih je. Italijani brez dvoma pretiravajo s številkami. Najbolj natančne podatke ima gotovo Ozna za Istro.«³⁰ Smodlaka je menil, da vojni ujetniki, sploh po Titovi izjavi, ne morejo biti ovira za sporazum. Vendar je »zdaj treba nekaj storiti za politične zapornike, ki niso bili zajeti med boji, torej niso zaobjeti v Vaši [Titovi] izjavi, še posebej za tiste med njimi, ki niso storili kaznivih dejanj«. Pri tem je priklical pozornost na svoje mnenje iz depeše z dne 12. novembra, ko je navedel razloge, zaradi katerih se »dokler omenjeni zaporniki ne bodo osvobojeni, niti ena italijanska vlada, tudi po mnenju Ercolija, ne bo mogla spustiti v pogovore glede sporazuma«.³¹

Vse bolj je torej nakazovalo na to, da so »deportacije« iz Julijske krajine glavna ovira za to, da bi se pričela neposredna pogajanja. Dan kasneje, 20. novembra, je Smodlaka poročal glede prispevka v »Il Popolo«, časniku italijanske krščanske demokracije, preko katerega je z javnostjo komuniciral tudi zunanji minister, Alcide de Gasperi. V prispevku so izrazili podporo Titovi izjavi, da za vzpostavitev jugoslovansko-italijanskega prijateljstva niso dovolj le besede, temveč so potrebna dejanja. So pa k temu dodali, da je eno tako »nujno dejanje« izpustitev in repatriacija deportiranih Italijanov iz Julijske krajine, ki so še vedno v jugoslovanskih zaporih. Tudi de Gasperi sam naj bi si želel iskrenih in neposrednih pogovorov, vendar »meni, da je za to zaenkrat primernejša previdna diplomatska pot, kot pa javne izjave«.³² Glede na Titovo izjavo in predvsem na njene napačne interpretacije s strani »reakcionarnih krogov« v Italiji, je nadaljeval Smodlaka, bi bilo »priporočljivo, da bi bil, dokler se ukvarjam s tem poslom v Rimu, vnaprej obveščen o vseh korakih, ki jih nameravate storiti v zvezi s sporazumom«. Pri tem je še dodal, da »tega ne počnem zato, ker bi vam želel vsiljevati svoje mnenje, temveč zato, ker lahko v tem okolju bolj natančno ocenim tukajšnje spreminjajoče se razmere in učinek, ki ga bo vsaka izjava povzročila«.³³ Smodlaka se je, kot kaže, vse

28 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 127/45, 19. 11. 1945.

29 Je pa jugoslovanska vlada deportacije tudi uradno zanimala. Glede Beograjskega sporazuma in prav podrobnosti glede 6. člena o repatriaciji »deportiranih« ter znikanje deportacij s posebno diplomatsko noto prim. predvsem Bajc (2011, 146–151). Glede Beograjskega sporazuma glej tudi Tenca Montini (2020, 36–39).

30 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 127/45, 19. 11. 1945.

31 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 127/45, 19. 11. 1945.

32 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 128/45, 20. 11. 1945.

33 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 128/45, 20. 11. 1945.

bolj zavedal, da ni redno obveščen o jugoslovanskih korakih, njegova misija pa je s tem postajala vse bolj brezupna. Vse od 23. oktobra namreč ni prejel nobenega glasu ali navodil iz Beograda.

Kljub temu pa je zvesto nadaljeval s svojo misijo in 2. decembra posredoval novo poročilo, v katerem je poročal o razmerah na Južnem Tirolskem (Alto Adige), ki bi lahko imele vpliv na razplet situacije v Julijski krajini. Tam naj bi namreč italijanska vlada priznala nemški jezik kot uradni jezik, poleg italijanskega. Prav tako naj bi se vpeljalo dvojezično poimenovanje naselij, odpirati pa naj bi se začele nemške osnovne in srednje šole. Nemška manjšina, kot poroča Smodlaka, naj bi tu bila zelo velika, celo večja od matice, zato ji je bilo v zadnjem času podeljenih veliko pravic. Smodlaka je, kot dober poznavalec mednarodne diplomacije, izrazil prepričanje, da bo to Italiji služilo predvsem kot argument, da se ji ta ozemlja ne odvzamejo. Posredno, kar je še bolj pomembno, pa naj bi ta dejanja služila kot »taktično orožje v sporu za mejo z Jugoslavijo, ker kažejo, da je na enak način znotraj meja italijanske države mogoče rešiti tudi vprašanje Julijske krajine.«³⁴

Dan kasneje, 3. decembra, je poročal o pogovorih, ki jih je ločeno opravil z britanskim in sovjetskim veleposlanikom. Oba naj bi Smodlaki zatrdila, da si italijanska vlada želi sporazuma z Jugoslavijo in da je De Gasperi »spravljivo razpoložen«. Prav tako naj bi mu britanski veleposlanik omenil, da v Moskvi že potekajo razgovori med jugoslovansko in italijansko vlado.³⁵ Povsem jasno je, da je to bilo presenečenje za Smodlako, ker o teh pogovorih ni bil obveščen, saj že nekaj tednov ni prejel odgovora iz Beograda. To je razvidno tudi iz depeše dan kasneje, 4. decembra, ko podrobneje piše o tem, kaj mu je britanski veleposlanik povedal glede pogovorov v Moskvi. Ta naj bi mu tudi pokazal jugoslovansko depešo naslovljeno na britanskega veleposlanika, v kateri je povzeta vsebina teh pogovorov. Smodlaka se je na to odzval v strogo diplomatskem slogu rekoč, da ga »veseli, da je britanska vlada naklonjena sporazumu med nami [Jugoslavijo] in Italijo«, ter da ne ve »ničesar o poteku pogajanj, ker kurir, ki prinaša pošto ministrstva, še ni prišel iz Beograda.«³⁶ Povsem jasno pa je, da beograjska neodzivnost ni bila posledica zgolj kurirjeve zamude.

Temu je sledilo dvotedensko zatišje v korespondenci. Zakaj je prišlo do tega zatišja je delno jasno iz naslednje depeše, 16. decembra, ko je Smodlaka poročal, da je bil v tem času v Bologni, kjer je iz zdravstvenih razlogov obiskal specialista. Ob povratku se je ustavil v San Marinu, kjer so ga lepo sprejeli in izrazili občudovanje do jugoslovanske države in vodstva zaradi dosežkov tekom osvobodilne vojne. Prav tako so izrazili namero po tem, da priznajo jugoslovanskega generalnega konzula, ki bo nastanjen v severni ali srednji Italiji, kot jugoslovanskega diplomatskega predstavnika za San Marino.³⁷ O drugih zadevah v depeši ni bilo govora. Jasno je torej, da je Smodlaka čakal na morebitna nova navodila iz Beograda, a teh ni prejel.

34 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 130/45, 2. 12. 1945.

35 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 131/45, 3. 12. 1945.

36 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 132/45, 4. 12. 1945.

37 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 133/45, 16. 12. 1945.

Prav tako naj o pogajanjih ali kakršnihkoli korakih glede sporazuma z Italijo ne bi bila obveščena delegacija v Rimu. V svoji zadnji depeši, 13. januarja 1946, namreč Smodlaka piše, da je preko poznanstev prišel do italijanskega prevoda Titovega prispevka, ki je bil objavljen v Borbi 16. decembra 1945. O točnosti prevoda ni bil prepričan, saj »vse do danes, kot tudi ne tukajšnja naša Delegacija, nismo prejeli prispevka v izvirniku«. Prispevka Smodlaka ni komentiral, dodal je le, da glede na to, da »še nisem prejel odgovora na pisma, ki so vam bila poslana pod pov. br. 122-124, 127-128 in 135-136 [...], mi je vsekakor iz vašega prispevka jasno, da v nastali situaciji moja misija tukaj ni več aktualna«. Dodal je še, da se bo v Rimu za vsak slučaj, tudi iz zdravstvenih razlogov, zadržal še nekaj časa.³⁸

S to depešo se je zaključila tajna misija Josipa Smodlake v Rimu. Čeprav nam razen teh dokumentov niso poznana druga ozadja in razmišljanja Josipa Smodlake, lahko sklepamo, da je bil razplet presenečenje tudi zanj. Pa ne razplet glede misije same, za uspeh katere je že v štartu bilo malo upanja, temveč zaradi načina komunikacije in nenadne prekinitve stikov s Titove strani. To »presenečenje« je razvidno tudi iz Smodlakovih depeš, saj je Tita prosil, naj mu vnaprej sporoči vse korake glede sporazuma, a temu ni bilo tako. Še več, tudi po storjenih korakih o tem ni obvestil ne Smodlake ne delegacije v Rimu, saj so si morali sami priskrbeti prevod (!) njegove izjave.

JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKI NEUSPELI »POSKUS« NEPOSREDNEGA SPORAZUMA

Da bi torej razumeli, zakaj je misija Josipa Smodlake tako klavarno propadla, se moramo ozreti na širše mednarodno-diplomatske okoliščine. Dne 23. oktobra je Smodlaka prejel zadnji Titov odgovor, v katerem je slednji poudaril, da še niso izgubili upanja glede Trsta. Nato pa je Beograd poniknil. Tu ne gre spregledati, da je bila dan oziroma dva kasneje, 24. oziroma 25. oktobra, beograjski vladi predana prva protestna diplomatska nota s strani Velike Britanije in ZDA s seznamom »deportiranih« iz območja Julijske krajine, ki naj bodo nemudoma repatriirani vsled 6. člena Beograjskega sporazuma.³⁹ V svojem poročilu o pogovorih s Togliattijem, ki so potekali 9. novembra 1945, je Smodlaka skoraj istočasno poudaril prav to: da italijanska vlada pričakuje vrnitev »deportiranih«, šele nato se bodo lahko začela neposredna pogajanja. In da, kot je kasneje večkrat v svojih depešah ponovil, nobena italijanska vlada tega problema ne bo ali ne bi mogla zaobiti. V tistem trenutku je Beogradu gotovo postalo jasno, da v Italiji praktično nima zaveznika, ki bi mu lahko omogočil neposredni sporazum. Kljub načelni podpori Titovim »vizijam« glede Trsta, je celo prvak Komunistične partije Italije, ki naj bi bila Jugoslaviji najbolj naklonjena, izrazil prepričanje, da bi bilo najprej potrebno rešiti vprašanje »deportiranih«. V tistem trenutku je bržkone Tito od Smodlake dobil tisto, kar je pričakoval – torej odgovor na vprašanje, če je sporazum mimo velikih sil sploh možen.

38 AJ 836, I-3-b/320, Smodlaka za Tito, pov. br. 3, 13. 1. 1946.

39 Glede diplomatske note, ki sta jo vladi Velike Britanije in ZDA predali Jugoslaviji, prim. Bajc, 2011, 158–162.

Istočasno naj bi se, kot je Smodlaka izvedel od britanskega veleposlanika v Rimu, odprla nova pogajalska vrata tudi v Moskvi. Ravno nekje sredi meseca novembra sta se namreč v Moskvi sestajala italijanski veleposlanik Pietro Quaroni in njegov jugoslovanski kolega Vladimir Popović. De Gasperi je v svoji korespondenci s Quaronijem 19. novembra poudaril njegovo sicer mednarodni javnosti že poznano stališče, da je vzpostavitev diplomatskih stikov med državama nujna. Izrazil je sicer prepričanje, da neposredni stiki še niso možni, je pa zato nujno, da veleposlanik v Moskvi pristopi do jugoslovanskega predstavnika, in sicer predvsem glede problemov »deportiranih« ter jugoslovanskih beguncev v Italiji,⁴⁰ čeprav teh dveh vprašanj ne gre enačiti. De Gasperi je to označil za prvo fazo pri vzpostavitvi normalnih diplomatskih odnosov; šele ko bosta ti dve vprašanji razrešeni, bi se lahko pogajali glede večjih zadev (DDI 1992, d. 697, 19. 11. 1945). Kot »večje zadeve« je tu v mislih gotovo imel neposredni sporazum oziroma vprašanje meje in Trsta.

V pogovorih z jugoslovanskim kolegom je Quaroni sicer prejel zagotovila, da bo predlog posredovan jugoslovanski vladi, vendar je Popović izrazil osebni dvom v to, da bodo v Beogradu pripravljene na vzpostavitev diplomatskih stikov, dokler bodo v Italiji zadeve ostajale na deklarativni ravni. Dodal je, da bi tovrsten predlog bil uspešnejši, če bi italijanska vlada dala uradna zagotovila, da bo predala jugoslovanske politične begunce iz Italije. Poleg tega naj bi bil predlog o povezovanju dveh omenjenih problemov neprimeren. Quaroni ga je opozoril, da gre za dva problema, ki zelo razburjata javno mnenje v obeh državah in bi bilo zato primerno, da sta prva na seznamu za ureditev medsebojnih odnosov (DDI 1992, d. 708, 22. 11. 1945).

Da so tudi »pogajanja« v Moskvi padla v vodo je postalo jasno s Titovo izjavo 17. decembra 1945. O pogajanjih so, kot vemo iz besed britanskega veleposlanika v Rimu, bili obveščeni tudi zavezniki. Prav zaradi tega je Titova izjava toliko bolj presenetila London in Washington. V britanskem *Foreign Officeu* so sklepali, da so v jugoslovanskem vodstvu ali »bolje pretehtali dogovore obeh ambasadorjev v Moskvi ali pa nameravajo voditi trša pogajanja, kot je kazalo«.⁴¹ Pravzaprav pa, kot kaže, do konkretnih dogovarjanj nikdar ni prišlo – šlo je za predlog s strani italijanske vlade, za katerega pa ni znano, da bi prinesel kakšne rezultate ali sploh odgovor iz Jugoslavije. Še 8. decembra je namreč De Gasperi poročal na britansko veleposlaništvo v Rimu, da iz Beograda še niso dobili odgovora (DDI 1992, d. 748, 8. 12. 1945).

Kot torej Smodlaka ni dobil odgovora v Rim, niti Popović ni dobil odgovora v Moskvo. Jugoslovansko vodstvo se je tedaj že odločilo, kakšna je usoda neposrednega sporazuma. Z diplomatskima notama Velike Britanije in ZDA je namreč Beogradu postalo jasno, da sta zahodni zaveznici s tem izkazovali vse večjo naklonjenost Italiji, kar je bilo za Jugoslavijo nesprejemljivo. Užaljenost in prizadetost vodstva sta razvidni

40 Vprašanje jugoslovanskih beguncev v Italiji je v tistem trenutku bilo pomembno predvsem zato, ker je jugoslovanska vlada z njihovo izpustitvijo pogojevala repatriacijo italijanskih vojnih ujetnikov iz Jugoslavije. Dosedanje raziskave so sicer pokazale, da to ni bil edini razlog za zadrževanje italijanskih vojnih ujetnikov, najverjetneje je bil bolj pretveza kot dejanski pogoj (Lampe, 2022).

41 TNA FO 371/48840 R21396/24/92, FO za Washington (No. 13117), 30. 12. 1945.

predvsem iz Titovega prispevka v *Borbi*, s katerim je, kot je januarja 1946 ugotavljal tudi Smodlaka, postalo povsem jasno, kakšna je bila v tistem trenutku jugoslovanska odločitev glede neposrednega sporazuma z Italijo.

Dne 17. decembra 1945 je bil namreč v *Borbi*, osrednjem glasilu Komunistične partije Jugoslavije, objavljen obsežen Titov komentar o jugoslovansko-italijanskih odnosih.⁴² V njem je jugoslovanski predsednik izpostavil ključna sporna vprašanja, ki so tedaj vplivala na meddržavne odnose. Prispevek, ki je bil za potrebe *Foreign Officea* v celoti preveden, nam prikaže vzdušje, ki je vladalo v Jugoslaviji zaradi italijanske vloge v povojnem svetu. Očitno je bilo, da se jugoslovansko vodstvo ni želelo sprijazniti s tem, da je bil sosednji državi priznan status sobojevnice in je imela povrh še močno podporo zahodnih zaveznikov. Na to jugoslovansko vodstvo ni želelo ali moglo pristati, saj je v fašistični Italiji, poleg nacistične Nemčije, videlo glavnega agresorja vojne. Tito je obtožil italijansko vodstvo, da skuša pred zavezniki očrtni podobo Jugoslavije – zaradi internirancev iz Julijske krajine –, da bi se s tem odkupilo za svoje medvojne grehe. Domnevnim deportacijam iz Julijske krajine je posledično posvetil mnogo prostora in jih vnovično zanikal. Zatrnil je, da internirancev iz območja Julijske krajine v Jugoslaviji ni in opomnil, da je jugoslovansko vodstvo tovrstne deportacije in internacije zanikalo že s posebno noto ob podpisu Beograjskega sporazuma (prim. Bajc, 2011, 149–150), kar pa ne italijanskega vodstva, ne Anglo-Američanov ni ustavilo pri tem, da bi Jugoslaviji predale seznam 2500 domnevno interniranih oseb. Da je seznam netočen, je ponazoril z nekaj primeri oseb, za katere se je izkazalo, da so bodisi na svobodi, bodisi jugoslovanski državljani, ki čakajo repatriacijo iz katerega od nacističnih taborišč ali se nahajajo v jugoslovanskih taboriščih za vojne ujetnike (na podoben način se je jugoslovansko vodstvo odzvalo tudi na anglo-ameriško diplomatsko noto iz konca oktobra 1945, prim. Bajc, 2011). Izrazil je prepričanje, da italijansko vodstvo skuša na ta način omiliti obtožbe zaradi medvojnih fašističnih zločinov. Kljub temu naj bi si, po Titovih besedah, Jugoslavija želela dobrih odnosov z Italijo, vendar po njegovem prepričanju temu nasprotujejo nekateri predstavniki italijanske vlade, ki pri tem tudi uživajo podporo zahodnih zaveznic.⁴³

Titov odgovor lahko razumemo kot ne samo napad na italijansko vodstvo, temveč tudi kot ostro kritiko anglo-ameriški naklonjenosti težnjam Italije. Jugoslovanski predsednik je odločno stopil v bran svoji državi in na koncu izrazil tudi prepričanje, da je za slabe medsebojne odnose, ki so se znašli na mrtvi točki, kriva predvsem italijanska nepripravljenost priznanja krivde za vojne zločine, za nameček pa še izvajanje pritiskov s »tendencioznimi« in »neutemeljenimi obtožbami« glede deportiranih. Italija namreč, kot poraženka vojne, ne bi smela biti v položaju, da lahko izvaja kakršenkoli pritisk.⁴⁴ Iz besedila torej ugotavljamo, da se Tito ne glede »deportiranih«, ne glede drugih

42 Originala prispevka nimamo, ker *Borba* iz tega obdobja v slovenskih knjižnicah ni na razpolago. Za potrebe tega prispevka smo uporabili prevod iz britanskega arhiva. Je pa bil Titov prispevek objavljen tudi v *Politiki*, v naslednjih dneh pa so ga povzeli tudi sovjetski dnevnik (prim. Bajc, 2011, 161).

43 TNA FO 371/48840 R 21169/24/92, Stevenson-Belgrade za FO (No. 2345), 17. 12. 1945.

44 TNA FO 371/48840 R 21169/24/92, Stevenson-Belgrade za FO (No. 2345), 17. 12. 1945.

medsebojnih problemov, ni nameraval pogovarjati s tedanjim italijanskim vodstvom. Najverjetneje se ne bi bil pripravljeno pogovarjati z nikomer, razen s predstavniki KPI. A, kot mu je iz Rima poročal Smodlaka, niti KPI pri pogajanjih ne bi mogla spregledati problema deportacij. Poleg tega je Tito ostro napadel tudi anglo-ameriški zaveznici, ker sta podpirali tovrstne italijanske težnje. Čeprav se v britanskem *Foreign Officeu* z obtožbami na svoj račun niso pretirano obremenjevali, je bilo s to izjavo jasno predvsem to, kot je ugotavljal funkcionar H. S. Williams, da Jugoslavija od svojih stališč in zahtev glede mirovnega sporazuma ne bo odstopala.⁴⁵

Iz Titovih besed decembra 1945 je razvidno, da si je jugoslovansko vodstvo ob koncu vojne obetalo brezpogojno kapitulacijo Italije.⁴⁶ Italija pa se je, zaradi statusa sobojevnice in ob podpori zaveznikov počutila dovolj močna, da je Jugoslaviji postavljala pogoje. Prvi pogoj pa je bila prav rešitev vprašanja »deportiranih«, kar je bilo novembra 1945 že povsem jasno, a za Jugoslavijo povsem nesprejemljivo. Iz navedene korespondence in ob poznavanju mednarodne situacije gre sklepati, da se Jugoslavija z Italijo preprosto ni želela pogajati, saj Italija, po drugi strani, ni bila pripravljena priznati svojih grehov iz časa vojne. Še manj je bilo jugoslovansko vodstvo pripravljeno na to, da bi ji Italija postavljala kakršnekoli pogoje ali ultimat. Napeti odnosi so bili konec leta 1945 torej povsem na vrhuncu, kar pa je onemogočilo doseganje kakršnegakoli neposrednega sporazuma med državama.

ZAKLJUČEK

Josip Smodlaka je bil diplomat z bogatimi izkušnjami. Njegovo ime je bilo poznano in spoštovano v mednarodnih krogih. Ko sta mu Tito in Kardelj zaupala tajno misijo v Rimu, kljub temu da je bil takrat star že 76 let, sta vedela, koga pošiljata »v ogenj«. Kljub temu, da je upanja bilo malo, se je konec septembra 1945 vseeno odpravil v Rim, a je že po dobrih treh mesecih, januarja 1946, svojo misijo opustil. Čeprav torej ni dosegel uspeha, je vsekakor uspel vsaj v tem, da si jugoslovanska vlada s tem ni napravila nobene sramote. V javnosti je namreč misija ostala skoraj povsem spregledana. Z njegovo prisotnostjo v Rimu niso bili seznanjeni niti v vrhu italijanske vlade, saj je De Gasperi ob neki priliki priznal, da je za njegovo prisotnost »slišal, vendar uradno ni bil obveščen«.⁴⁷ Pri tem pa velja posebej izpostaviti prav to, da je bil kljub neuradni naravi njegove funkcije brez težav sprejet s strani pomembnih političnih in diplomatskih predstavnikov, kar še dodatno potrjuje to, da je šlo za pomembnega diplomata. Ko se je vrnil iz Rima, se je Smodlaka na lastno željo upokojil. Njegova starost in zdravstvene težave mu aktivne diplomatske službe nista več dopuščala. O zadnjih letih njegovega življenja

45 TNA FO 371/48840 R 21169/24/92, Stevenson-Belgrade za FO (No. 2345), 17. 12. 1945.

46 To stališče seveda ni bilo nobena novost, saj se je vodilni kader v Jugoslaviji že med vojno zavedal, da se Italija skuša »čim ceneje izvleči« iz situacije, v katero jo je pahnila Mussolinijeva fašistična politika. Predvsem pa se je skušala že tedaj opredeliti za branitelja Zahoda pred Vzhodom (o tem npr. Godeša, 2014, 754–757).

47 O tem je iz Rima poročal Sloven J. Smodlaka (DA MSP, PA 1946, fascikla (f.) 33, br. 1108, dokument (d.) 11, pov. br. 123, Sloven Smodlaka za MIP, 24. 1. 1946).

ni znanega veliko, saj se je umaknil iz javnosti. Umrl je 31. maja 1956 in bil pokopan v Klisu z državnimi častmi. Njegova tajna misija v Rim je pravzaprav, kljub temu da ni bila uspešna, odraz njegovih neprecenljivih diplomatskih izkušenj. V misijo se je sicer spustil z dobršno mero optimizma, a predvsem tudi razumevanja mednarodne situacije, ki je bilo veliko bolj realistično, kot razmišljanje jugoslovanskih oziroma predvsem tistih slovenskih krogov, ki so se še vedno zavzemali za Združeno Slovenijo in s tem za priključitev Trsta k Jugoslaviji (o tem npr. Godeša, 2015). Kot spreten diplomat je seveda znal oceniti tudi kdaj je napočil trenutek, da se umakne. Tajnosti svoje misije pa je več kot očitno ostal zavezan vse do svoje smrti.

Misija (in njen rezultat) je pravzaprav ogledalo tega, kako se je vodila jugoslovanska diplomacija v tem obdobju, sploh ko je šlo za vprašanje odnosov s sosednjo Italijo. V trenutku, ko je Smodlaka začel namigovati na to, da bo morala Jugoslavija pričeti reševati problem »deportacij«, Tito na njegove depеше ni več odgovarjal. Prav tako glede enakih vprašanj ni odgovoril v Moskvo. V tistem obdobju je Beograd, kar se tiče »deportacij« posredoval samo odgovor vladama Velike Britanije in ZDA, ter demantiral vse obtožbe glede seznama domnevnih deportirancev. Hkrati pa je Tito pripravil tudi dolg prispevek kot odziv na nastalo situacijo, ki je bila konec leta 1945 zelo kompleksna.

Na eni strani so torej na Jugoslavijo pritiskali zavezniki, na drugi pa celo Italija, kar je bilo za jugoslovansko vodstvo povsem nesprejemljivo. Takrat je Beogradu prav gotovo postalo jasno, da neposredni sporazum glede Trsta in meje med Jugoslavijo in Italijo ne bo možen. Poznavanje te tajne misije je za zgodovinopisje pomembno ne samo zaradi osvetlitve doslej nepoznanega poglavja življenja in dela enega najpomembnejših jugoslovanskih diplomatov tistega obdobja, temveč tudi za razumevanje širšega konteksta mednarodne diplomacije glede usode jugoslovansko-italijanskega neposrednega sporazuma. Istočasno, ko je januarja 1946 v vodo padla misija Josipa Smodlake, je namreč propadel tudi prvi poskus neposrednega sporazuma med državama. Razlog gre iskati prav v tem, da nobena od vpletenih strani ni bila pripravljena popuščati. Italijanska vlada namreč ni priznavala zločinov iz časa druge svetovne vojne, ali se zanje skušala vsaj pokesati, po drugi strani pa jugoslovansko vodstvo ni bilo pripravljeno na sprejemanje pogojev s strani Italije, ki je neposredne pogovore pogojevala z rešitvijo vprašanja deportacij iz Julijske krajine. Nevenka Troha je tekom svojih raziskav sicer ugotavljala, da sta v naslednjih mesecih leta 1946 državi ponovno skušali navezati stike preko drugih posrednikov (1999, 91), vendar tudi ti niso prinesli nobenega uspeha. Kompleksnega vozla, v katerem so se ob koncu druge svetovne vojne znašli jugoslovansko-italijanski odnosi, pač še tako dobra in uspešna diplomacija v tistem trenutku ne bi uspela razplesti. Osnovni cilj misije, torej doseči dogovor, s katerim bi se izognili vmešavanju Britancev in Američanov v Trst, torej ni bil dosežen. Posledično se je vprašanje meje med obema državama in predvsem pripadnosti Trsta reševalo še več desetletij in bilo nazadnje rešeno šele z Osimskimi sporazumi leta 1975 (prim. Pirjevec, Klabjan & Bajc, 2006).

LA MISSIONE SEGRETA DI JOSIP SMODLAKA A ROMA: IL PRIMO TENTATIVO DI ACCORDO DIRETTO TRA LA JUGOSLAVIA E L'ITALIA, OTTOBRE 1945-GENNAIO 1946

Urška LAMPE

Università Ca' Foscari Venezia, Dipartimento di studi umanistici, Dorsoduro 3484/D, 30123 Venezia, Italia

Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo, e strategie della società, cultura e ambiente,

Čentur 1f, 6273 Marezige, Slovenia

e-mail: urska.lampe@unive.it

RIASSUNTO

Il presente articolo esamina il lavoro di Josip Smodlaka, avvocato e diplomatico croato che, alla fine della Seconda guerra mondiale, si diresse a Roma in missione segreta su ordine di Josip Broz-Tito e Edvard Kardelj. Lo scopo della missione era che Smodlaka valutasse la possibilità di un accordo diretto tra la Jugoslavia e l'Italia sulla questione del nuovo confine e, soprattutto, sull'appartenenza di Trieste. Smodlaka comunicava regolarmente a Belgrado i progressi della missione e i colloqui avuti. Tuttavia, dopo che il 23 ottobre 1945 Tito gli aveva assicurato che non avevano ancora perso le speranze su Trieste, non aveva ricevuto alcuna risposta o istruzione da Belgrado. Il quadro diplomatico più ampio, e in particolare la protesta diplomatica anglo-americana per i deportati dalla Venezia Giulia del 24 e 25 ottobre 1945, suggerisce che, alla luce della situazione, la leadership jugoslava aveva già deciso il destino dell'accordo diretto. La missione di Josip Smodlake era quindi destinata al fallimento. Mentre l'Italia rifiutava di riconoscere o anche solo di pentirsi dei crimini commessi durante la Seconda guerra mondiale, la Jugoslavia non era disposta ad accettare le condizioni dell'Italia, che insisteva sulla necessità di risolvere prima la questione delle deportazioni dalla Venezia Giulia. La conoscenza di questa missione segreta, durata dall'ottobre 1945 al gennaio 1946, è importante per la storiografia, non solo per conoscere la funzione, la vita e il lavoro di uno dei più importanti diplomatici jugoslavi dell'epoca, ma anche per comprendere il contesto più ampio della diplomazia internazionale riguardo al destino dell'accordo diretto italo-jugoslavo. Infatti, nello stesso momento in cui, nel gennaio del 1946, fallì la missione di Josip Smodlaka, cadde in acqua anche il primo tentativo di accordo diretto tra i due Paesi.

Parole chiave: Josip Smodlaka, Seconda guerra mondiale, deportazioni dalla Venezia Giulia, Jugoslavia, Italia, diplomazia

VIRI IN LITERATURA

AJ 836 – Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Kancelarija maršala Jugoslavije (836).

ARS, SI AS 1277 – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), fond Kardelj Edvard – Krištof (1926–1990) (SI AS 1277).

Bajc, Gorazd (2011): Zgodba neke diplomatske note: ozadje britanskega in ameriškega posega v Beogradu 23. in 24. oktobra 1945 glede deportacij Italijanov iz Julijske krajine. V: Bajc, Gorazd & Borut Klabjan (ur.): Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 139–163.

Bajc, Gorazd (2012): Aretacije, internacije in deportacije po prvi in drugi svetovni vojni na območju Julijske krajine: oris problematike in poskus primerjave. *Acta Histriae*, 20, 3, 389–416.

DA MSP, PA – Diplomatski Arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd (DA MSP), Politička arhiva (PA).

DDI 1992 – Ministero degli Affari Esteri, Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici 1992. I documenti diplomatici Italiani, Decima Serie: 1943–1948. Volume II. Roma, Libreria dello Stato.

De Castro, Diego (1981): La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Voll. I–II. Trieste, Lint.

Dimitrijević, Bojan B. & Dragan Bogetić (2009): Trščanska kriza 1945–1954: vojno-politički aspekti. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.

Duroselle, Jean-Baptiste (1966): Le Conflit de Trieste: 1943–1954. Bruxelles, Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles.

Godeša, Bojan (2000): »Naš odnos do Italijanov naj bo miren in dostojen, toda nič več«: nekateri vidiki razpetosti med nacionalnim in internacionalnim med slovenskimi komunisti na Primorskem. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 40, 1, 171–180.

Godeša, Bojan (2014): Oblikovanje odnosa do sosednjih držav (Italija, Avstrija) v slovenskem/jugoslovanskem partizanskem gibanju (1941–1945). *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 749–762.

Godeša, Bojan (2015): Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno. *Acta Histriae*, 23, 3, 417–432.

Kasalo, Branko (2018): Josip Smodlaka – splitski gradonačelnik (1918.). *Kulturna baština*, 44, 275–290.

Kuzmić, Marin (2011): Josip Smodlaka. V: Antifašistički Split: ratna kronika 1941.–1945. Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita. <http://www.ratnakronikasplita.com/prilozi/portreti> (zadnji dostop: 2022-08-12).

Lampe, Urška (2016): Deportacije iz Julijske krajine po drugi svetovni vojni, 1945–1954. Doktorska disertacija. Koper, Univerza na Primorskem.

Lampe, Urška (2022): The Repatriation of Italian Prisoners of War from Yugoslavia after the Second World War, 1945–7. *Journal of Contemporary History*, 57, 1, 68–89.

Mithans, Gašper (2011): Ključni akterji jugoslovanskega konkordata in problematika virov. V: Bajc, Gorazd & Borut Klabjan (ur.): Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 427–443.

Nečak, Dušan (1973): Nove publikacije: Josip Smodlaka, »Partizanski dnevnik«. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, XXI, 2, 145.

Perovšek, Jurij & Aleš Gabrič (ur.) (2013): O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v kraljevini SHS/Jugoslaviji. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Petković, Ranko (1995): Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije: 1943–1991. Beograd, Službeni list.

Petrović, Vladimir (2014): Josip Broz Tito's Summit Diplomacy in the International Relations of Socialist Yugoslavia 1944–1961. Annales, Series Historia et Sociologia, 24, 4, 577–592.

Pirjevec, Jože (1995): Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pirjevec, Jože (2007): »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje. Ljubljana, Nova Revija.

Pirjevec, Jože, Bajc, Gorazd & Borut Klabjan (ur.) (2005): Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954. Koper, Založba Annales.

Pirjevec, Jože, Klabjan, Borut & Gorazd Bajc (ur.) (2006): Osimska meja. Jugoslovanskoitalijanska pogajanja in razmejitvev leta 1975. Koper, Založba Annales.

Radić, Radmila (2014): Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine. Annales, Series Historia et Sociologia, 24, 4, 691–702.

Rahten, Andrej (2014): Kraljevi ali maršalovi diplomati?: politične dileme in opredelitve slovenskih diplomatov na prehodu iz monarhistične v komunistično Jugoslavijo. Annales, Series Historia et Sociologia, 24, 4, 563–576.

Rahten, Andrej (2016): Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla. Celje, Ljubljana, Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba.

Rahten, Andrej (2018): Račun brez Korošca?: dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške. Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije, 18, 3, 845–881.

Rahten, Andrej (2021a): Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi. Acta Histriae, 29, 1, 111–134.

Rahten, Andrej (2021b): Koroščekv državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine SHS. Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije, 21, 2, 327–362.

Rahten, Andrej, Šumrada, Janez & Ernest Petrič (ur.) (2011): Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev = Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. Loka pri Mengšu, Center za evropsko prihodnost; Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,

Selinić, Slobodan (2012): Promene u diplomatskim predstavništvima Jugoslavije 1944–1946. *Istorija 20. veka*, 30, 3, 95–108.

Selinić, Slobodan (2014): Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 553–562

Smodlaka, Josip (1920): Nacrt jugoslovenskog ustava. Zagreb, Beograd, Tisak hrvatskog štamparskog zavoda.

Smodlaka, Josip (1944): O razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo.

Smodlaka, Josip (1972a): Zapisi Dra Josipa Smodlake. Prilozi novijoj jugoslaven-skoy historiji, Knjiga 5. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Smodlaka, Josip (1972b): Partizanski dnevnik. Beograd, Nolit.

Smodlaka, Josip (1989): Izabrani spisi. Split, Književni krug.

Smodlaka, Josip (2022): Smodlaka Josip. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izda-nje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56818> (zadnji dostop: 2022-08-12).

Smodlaka, Sloven J. (1972): Biografija Dra Josipa Smodlake. V: Smodlaka, J.: Zapisi Dra Josipa Smodlake. Prilozi novijoj jugoslavenskoj historiji, Knjiga 5. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 11–20.

Tenca Montini, Federico (2018): La soluzione migliore per Trieste: la proposta jugoslava di amministrazione congiunta del Territorio libero di Trieste (1952–1953). *Acta Histriae*, 26, 3, 713–732.

Tenca Montini, Federico (2020): La Jugoslavia e la questione di Trieste, 1945–1954. Bologna, Il Mulino.

TNA FO 371 – The National Archives, nekdanji Public Record Office, London-Kew (TNA), Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966 (FO 371).

Troha, Nevenka (1999): Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana, Modrijan.

Udovič, Boštjan (2020): Memoirism Hype: Why do Slovenian Diplomats Write Memoirs? *Acta neophilologica*, 53, 1/2, 153–166.

Valdevit, Giampaolo (1986): La questione di Trieste 1941–1954. *Politica internazio-nale e contesto locale*. Milano, Franco Angeli.

Žitko, Salvator (2016): Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideo-loških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914). Koper, Založba Annales.